

ЛЕСЯ СТАВИЦЬКА ПОЕТИЧНЕ І ПРОЗОВЕ СЛОВО ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ

Творчий дух поета прагне різних форм мовно-літературного вираження. Крім поезії, печать його художнього світу лягає на всі жанри, де пробує себе митець: проза, есе, щоденники, усні публічні виступи. Пильно вглядаючись у текст прозового викладу, завжди можна помітити спільні з поезією образні утворення, що своєрідно трансформуються в умовах іншого жанру, набувають нового лексичного, емоційно-оцінного ореолу. Крім того, «іншожанрові» проби пера дають поетові можливість висловити погляди на літературний процес, розкрити власну творчу лабораторію, що збагачує наше уявлення про авторське поетичне слово, коментує його, тобто долається егоцентрична спрямованість цього слова на себе, воно розкриває свої великі й малі таємниці. «Якщо у поезії зв'язок образу та ідеї стверджується, — писав О. Потебня, — то у прозі він доводиться, опосередковується дійсністю, в якій дошукується те, чим вона закорінена в бутті».

Один з найпалкіших українських ліриків, Володимир Сосюра, крім поетичного доробку, залишив у спадок нащадкам біографічний роман «Третя Рота», що не тільки фіксує життєпис, а й ліричний сюжет душі письменника. Могутня лірична пристрасть поета потрапляє під мікроскоп аналітичної думки, куди цікаво заглянути й читачеві. Цінні думки поета про мову, природу індивідуальної словесної творчості: «Без знання народної мови письменником, яким я хочу стати, не станеш», «Вчитись у класиків необхідно, але вчитись творчо і не в одного, а в багатьох класиків не тільки українських, російських, але і в чужоземних... Тільки через складний лабіринт творчих шукань у боротьбі з шаблонами в інших, і в себе можна прийти до своєї індивідуальної простоти», «іноді я виправляю і перекреслюю на папері, але, як правило, поетична лабораторія у мене в голові і в серці». Неодноразово згадуючи літературне покоління 20-х, він особливо виділяє Павла Тичину: «Тичина — геній, і таким він є не тільки для нас, а таким залишиться і для наших нащадків, коли ми мовно не зникнемо як нація». Поетичне слово генія як ремінісценція органічно входить у сосюринський прозовий текст: один поет інтуїтивно відчуває в іншому те, що є словесним знаком національної поетичної культури: «Сонячні кларнети» ввійшли в мою душу як море акордів і дня, і ночі, і світання, і заходу», «Часто я ходив і ходжу повз Софійський собор, золотий гомін якого ще колись лунав над Києвом разом із гомоном Лаври». Тичининське «З кохання плакав я, ридав» угадується у фразі «так любив її, що плакав від кохання», а віршова метафора В. Сосюри «в небі печаль журавлинка», звичайно ж, відсилає до знаменитого «Прощання з літом журавлинка» (П. Тичина, «Квітчастий луг»). Пише Сосюра про своє зачарування магічною індивідуальністю Миколи Хвильового, і розумієш, що не випадково в його художній мові епітети *мятежный, розхристаний, розкиданий* — виразна ознака мовостилю автора «Синіх етюдів». Пишучи власний життєпис, поет, звичайно ж, розкриває свою творчу лабораторію, вдається до авторемінісценцій, що фіксують його індивідуальну поетичну фразеологію. Як тут не згадати «Червону зиму», названу Сосюрою «золотим спомином душі», реальні факти якої вплітаються у прозовий текст і перегукуються із славнозвісними віршовими аналогами: «І чудно. Я був безпричинно веселий... Тільки сестра моя стояла біля дзвінка і сумно, сумно дивилася на мене... Вона вмерла в 1919 році, я так її й не бачив.

А мати не прийшла мене проваджати, бо не знала про відправку нас на фронт...

Ми співали «Чумака».

Було нам весело, наче їхали ми не на смерть, а роззброювати німців...»

«Зима. На фронт, на фронт! ...а на пероні люди...

Біля вагонів ми співаєм «Чумака»...

І радість лоскотно бентежить наші груди...

Коло дзвінка сестра, сумуючи, стоїть...

А мати не прийшла на бій випроваджати, —

і серце іноді невільно защемить...»

Говорячи про художню мову В. Сосюри в цілому, слід відзначити єдність естетичних властивостей його поетичного і прозового слова. У прозу поет переносить власний поетичний словник, улюблені епітети, метафори, але у звуженому вигляді, адже дійсність, яка опосередковує зв'язок слова та ідеї, обмежує переносне слововживання. Усі мовно-естетичні утворення з прози можна віднайти у поетичних текстах, але далеко не весь поетичний словник переходить у прозу. Те, що письменник відбирає із власного художнього досвіду, очевидно, і є квінтесенцією його поетичного ідіолекту. Поетичний словник В. Сосюри сформувався під впливом лірико-романтичної стихії української поезії кінця ХІХ — початку ХХ століть з її незмінними атрибутами: *квіти, троянди, айстри, роса, місяць, солов'ї, зорі, вітер, сон*. Ця частовживана лексика переходить у прозову мову не просто на рівні образних типологічних вкраплень (пор. «*Місяць* над нами срібно сміється» («Третя Рота») — «*Місяць* над садом пахучим срібне обличчя схилив»), а фактом своєї появи здатна виявляти сам принцип поетичного думання письменника, зануреного в ліричні асоціації: «Моя любов була наївна і чиста, як роса на травах у зорі, як тьохкання соловейка у кущах, коли віє солодкий вітер світання». Повторюючи у прозі зіставлення сліз із росами, поет залишає все-таки прерогативою віршового тексту порівняння «роса, як сльоза», адже образна багатомірність асоціації сповна виявляється лише у поезії.

«Третю Роту» Володимир Сосюра писав тоді, коли сформувалась його ідіолектна лексична норма з тими одиницями, що служать маркерами, своєрідними індикаторами стильової манери майстра. До таких одиниць, безумовно, належить епітет *золотий*, що є ключовим у романі: *Донець — золота ріка мого дитинства; золоті вулиці Харкова; золота од сонця голова; золоті читачі; золотий спомин душі*. У поезії сполучуваність улюбленого епітета розширюється хіба що в структурі тричленної словосполуки з метонімічним перепідпорядкуванням: *золота мітла сонця*. Для поезії В. Сосюри показовий образ *крила*, епітет *крилатий* із широким спектром сполучуваності: юнь, небо, весна, судьба, душа. Поетична словосполука *душа крилата* на ґрунті прози набуває заданої змістової конкретизації: «*Душа* все росла, росла, і її *крила* поволі обростали орлиним пір'ям, крила знань і фантазії». Із набору «крилатих» мікрообразів письменник не випадково обирає *крила душі*, адже він асоціативно пов'язаний з традиційною метафорою *серце — птах*, а для прози завжди легше асимілювати усталене образне уявлення, ніж поетичну незвичну сполучуваність.

Появі у прозі словосполуки, хай із мінімальним естетичним прирошенням, як правило, передує копітка робота поетичної уяви, якщо говорити про лексично однотипні утворення. Для того, щоб у тексті «Третьої Роти» з'явилась метафора *райдуга праці*, потрібна була інтенсивна розбудова естетичного потенціалу опорного слова: *Хрещатик, Дніпро, як райдуга; райдуга щастя крилата*. А «спокійний» пейзажний мікрообраз *теплі янтарні вечори* хіба не варто порівняти із семантично одноплановою метафорою-загадкою: «Ще день не вмер, а вже у сині хтось розкидає янтарі»?!

Авторська метафора у контексті поезії може бути одиничною, досить експресивною у своїй новизні, і тоді прозовий текст дає ключ до розуміння її логічної основи. Печаттю сосюринської творчої манери позначене порівняння «Твої губи — розтулена рана», другий член якого досить несподіваний у своїй зоровій конкретиці; в іншому вірші читаємо: «Любов, як рана, була в мені у чарах сна», отже, абстрактне поняття «любов» асоціювалося з портретною деталлю, і виник оригінальний образ. Це уявлення письменник переносить у прозу: «я тричі поцілував Констанцію, і її губи, як вічна рана, увійшли в моє серце»; фразеологізм *рана в серці* остаточно розкриває асоціативне підґрунтя образу.

Подибуємо в поезії Володимира Сосюри паронімічний образ *замурзана муза*, де залежний епітет хоч і не є рідкісним для українського поетичного слововжитку, але справляє враження новизни. Ознака замурзаності приписується звичайно дитині, про що й свідчить поетичний пасаж Д. Фальківського: «Мов діти, замурзані дні», але особистий життєвий досвід Сосюри по-іншому мотивує це уявлення: «Замурзані шахтьори по коліна в воді ганяли важкі вагончики» («Третя Рота»).

У тексті автобіографічного роману письменник щиро зізнається: «Я дуже любив собак, кішок і коней». Ця фраза могла і не привернути уваги, якби не той факт, що слово-образ *кінь* — улюблене у поетичному словнику Сосюри. Не можемо не відзначити всебічної розбудови естетичного потенціалу цього традиційного образу в поезії майстра: *білі коні зими; лечу на чарівному коні уяви; мрії, молодість — коні*; «Там кличе сурма, кличе стяг, де простягли шалені коні криваві гриви у вітрах»; «По садах пустинних їде гордовито осінь жовтокоса на баскім коні».

В естетиці поетичного і прозового слова Володимира Сосюри відзначаємо спільні для обох жанрів образні мотиви. Творче обличчя поета значною мірою визначає урбаністичний мотив. «Я прощався з селом, Я до міста пішов», — ці рядки влучно визначають психологію маргінального покоління 20-х років, яке відкрило для себе місто. «Місто взяло мене в свій солодкий полон», — зізнається письменник, що на його ж власному поетичному ґрунті звучить так: «Місто взяло в ромби і квадрати всі думки, всі пориви мої», де ромби і квадрати — це не що інше, як метонімічний перифраз міських вікон. Поет щиро, «істотою всією» закохався у місто, яке дало поштовх до «урбанізації» його поетичного словника: «звуків і зорові вражіння [від життя у місті — Л. С.] одклалися таємними й солодкими шарами в моїй підсвідомості». У такому злитті душі поета з містом було щось містичне, загадкове, адже фетишизоване місто брало в полон ліричну емоцію поета: «я завжди мріяв жагуче про місто: там контрасти, там рух, там ніжність і жорстокість переплелися в такій могутній гармонії, що вона, як магніт, тягнула мою уяву в далекі, широкі, повні пригод і кохання міста». Повні кохання міста... По-справжньому сосюринський вислів з печаттю незмінної закоханості в жінку. Поет кохає місто, поет кохає у місті, а тому такі органічні в його ідіостилі пасажі, що синтезують обидві ліричні емоції:

*Міські огні, залізні крики
і тоскне зойкання гудків...
Стучать закохано і дико
твої вишневі чобітки.
Шумлять бетони, і крок мій тане,
і синім димом кохання лине...
Там десь закохані ідуть,
у темі дзвенять трамваї*

Найсвятіша душевна пристрасть несподівано асоціюється з буденними міськими реаліями. Такий стилістичний контраст живить художню уяву Сосюри-прозаїка і стає джерелом фривольної самоіронії: «після її пестоців я почував себе так, ніби по мені проїхав з гуркотом і дзвоном трамвай».

Святою душевною пристрастю у житті поета була його любов до України. Саме лексичні форми *любов*, *любити*, заряджені експресією фразеологізму *любить Україну*, супроводжують ліричну тему рідної землі у прозі В. Сосюри: «Вернуса до себе, молодого, смуглявого, розхристаного і ніжного до сліз у *своїй любові до людей, до природи* моєї золотої Донеччини і взагалі *України*».

Поетичне вираження любові до України, звичайно ж, не обмежується декларативними закликами, а образ рідної землі існує у серії типізованих тематичних полів. Перше з них — це метонімічні знаки України: «моя прекрасна Україна — *квіток і сонця* сторона», «*поля золоті* України», *сад вишневий, весна чудесна, солов'їні далі, зорі, вітер, трави*. До традиції образно-метонімічного представлення рідної землі поет повертається у тексті «Третьої Роти»: «Твій синій вітер і золоті вечірні верби, твої місячні ночі у дзвоні солов'їв і поцілунків, з довгими тінями яворів...» Метонімічну деталь *сонце* письменник настійно повторює у віршових текстах, тому й не випадково вона стає ознакою національного портрета: «а у тебе під віями — небо, і у ньому два сонця — зіниці твої... зачаровані щастям зіниці мої, *золоті українські зіниці*». Епітет *вишневий* як символічне уособлення України (вишнева Україна) увібрав високий оцінний зміст теми рідної землі, а тому весь спектр його сполучуваності засвідчує зв'язок «шматочків світу» з патріотичним світовідчуттям поета: *вишневі* губи і чобітки коханої, небо *вишневе*, ранок *вишневий*.

Якщо поезія Володимира Сосюри актуалізує зовнішній портрет українця, то проза зосереджується на створенні внутрішнього портрета. Вкарбовуються у пам'ять авторські зауваги до національної ментальності, психології: «Половина села у нас були волохи. Вони дуже схожі на українців. Така ж любов до всього красивого, до чистоти, до квітів і до людей. Тільки вони були дружніші, ніж українці», «Яке щастя, що я — українець, що я син моєї прекрасної і трагічної нації!», «... я вчився у мого народу, як і вчусь у його пісень, то трагічних, то ніжних, то повних героїки, що серце захлинається від того, що я син такого народу».

Бодем перейнятї сторінки «Третьої Роти», де письменник говорить про мовні проблеми. Виходець із двомовного середовища, Володимир Сосюра не міг змиритися з цим соціальним фактом: «[Батько — Л. С.] любив співати сумних українських пісень і писав вірші. Говорив він російською мовою. Це був феномен і жертва того часу». Глибоко переживав він і власну двомовність, коли писав про «темні ночі хитань у мовному питанні, безкінечну муку й тривогу за душу народу, за українську мову»; «І ці хитання ще й зараз потрясають мене, і я не сплю ночами і все думаю, думаю...». Чи не цими безсонними ночами визрівали у творчій уяві Сосюри-поета пристрасні рядки про українську мову з нашаруванням публіцистичної експресії («мова — це душа народу, народ без мови — не народ») і образно-метафоричні пасажі. Коли поет говорить про мову, він сповна виявляє свій ліричний хист, групує навколо цього поняття весь образний потенціал власного словника. Образний ряд, з яким поет метафорично ототожнює мову, — це словесний портрет ліричної душі поета: «сонця блиски, що крають ночі каламуть», «світла хор в ефірі», «білий сад», півонії, мальви, жоржини, мрії фіалок, сон конвалій; місячне сяйво, спів солов'я; моря бриліантів; очі дитини; райдуги-арки над морем колон; сурми на сонці, стягів гаї; вибухів огненна вовна; зброя ідеї.

Отже, поетичне і прозове слово Володимира Сосюри взаємодоповнюють одне одного. У поезії він пише ліричний життєпис душі, створює емоційно насичену конденсовану образність з потенцією асоціативного ускладнення, вияву художньої глибини образної структури. Факти реального життя цю ліричну стихію збагачують змістовою глибиною, яка закорінена у самому бутті. Дві правди — художня і життєва — визначають естетику поетичного і прозового слова, що розцвітають на одній гілці таланту творчої особистості письменника.